
NACRTI TEMA ISTRAŽIVAČKIH PROJEKATA

VIRTUELNI POVRATAK „ČETVRTE“ I „PETE“ GENERACIJE MIGRANATA¹

Apstrakt: Glavni ciljevi realizacije ove teme su dvojaki. Prvi cilj je sticanje uvida u obim, strukturu, karakteristike svakodnevnog života, stavove i planove naših ljudi koji žive u inostranstvu kao pripadnici četvrte i pete generacije emigranata. Drugi cilj je utvrđivanje njihove (ne)spremnosti za povratak u zemlju maticu, kroz složen sindrom fizičkog povratka (repatrijacije) ili „virtuelnog“ povratka, kroz kapitalne investicije, investiranje stečenog „intelektualnog kapitala“ u društveni razvoj zemlje, ali i osnaženja društvenog i kulturnog identiteta naših ljudi u rasejanju i jačanja njihovih veza sa etnokulturnim zaleđem i nasleđem.

Glavne reči: Emigranti, „odliv mozgova“, povratak, repaterijacija, investiranje kapitala, osnaživanje „znati – kako“ strategija.

Kontekst

„Dijaspora“ je tokom devedesetih godina prošlog (XX) veka postala tema dana na svim stranama, ali pre svega kao moneta za političko potkusurivanje, tj. manipulaciju i političko nadgornjavanje i stranaka vlasti, ali i opozicije. Motivi za „udvaranje“ dijaspori bili su raznoliki, od metapolitičkih („zajedno smo mnogo jaki – Srbija do Pacifika“), preko ekonomskih – pokušaj privlačenja investicija dijaspore u presahli ekonomski prostor matice, do prizemno političkih – zloupotrebe dijaspore za račun određenih političkih snaga u matici, kojima je odgovaralo da se na biračkom spisku nađe još koji milion potencijalnih glasača, čija su preovlađujuća politička ubeđenja bila uglavnom poznata, ili bar pretpostavljena. U različitim vladama Srbije tokom devedesetih bila su čak formirana različita ministarstva za „odnose sa Srbima van Srbije“ (sa „Srbima u rasejanju“). Nijedan od (pret)postavljenih motiva nije ostvaren u potpunosti, niti u detaljima. Ni metapolitički (uspešno lobiranje za promociju srpskih

¹ Tekst predstavlja nacrt individualne teme na projektu 031, koji finansira Ministarstvo za nauku i zaštitu životne sredine u periodu 2006–2010.

„nacionalnih interesa“, jer je imao pogrešne promotere, Radmilu Milentijević, recimo), još manje ekonomski - ako izuzmemo privremeni endemski pokušaj Milana Panića, koji je propao nakon njegovog izazovnog političkog sučeljavanja sa cezarističkim režimom, tada na vrhuncu moći. Ponajmanje je uspješno realizovan dnevno-politički motiv, koji nije bio iznutra usklađen i dosledan, konfrontirajući oprečne vizije državnog i društvenog razvoja, osobito unutar tadašnje opozicije „cezarizmu“.²

Većina „običnih“ građana (prema podacima iz istraživanja javnog mnjenja) ima pozitivan stav o „dijaspori“, smatrajući da nju čine ljudi koji su morali da napuste Srbiju iz opravdanih razloga, ekonomskih ili političkih, ali da oni i dalje „vole svoj narod“. No, da li postoji jasno prepoznavanje fenomena o kojem se formira ovako pozitivan stav? Da li se jasno razlikuju slojevitosti unutar te dijaspare, njene dijahronijske i sinhronijske strukture? Konačno, njena brojnost?

Nezvanične procene ... igra pijanih brojki

U sadašnjoj vladi Republike Srbije deluje Ministarstvo za dijasporu, na čijem čelu je aforističar (!) Aleksandar Čotrić. Ovo, građanima malo poznato ministarstvo (tek jedan od deset ispitanika u istraživanjima javnog mnjenja zna da ono uopšte postoji!) nedavno je nagovestilo gigantski projekat popisa dijaspare, koji bi trebalo da pruži odgovor na istorijsko pitanje – koliko Srba živi van Srbije?

Godinama nakon „otkrića“ da oni postoje, spekulacije o broju Srba u rasejanju uzdizale su se od dva, do famoznih četiri miliona (!), da bi se tokom popisa stanovništva u Srbiji 2002. godine, na osnovu registracije onih koji su se prijavili kao državljani Srbije našim diplomatsko-konzularnim predstavništvima, ovaj broj sveo na svega 400.000. Pet do deset puta manje?! Iste godine, međutim, prema poslovno preciznoj nemačkoj statistici u toj državi se nalazilo 800.000 naših građana, dok ih je u Austriji bilo oko 300.000. Ove statistike ih („naše građane“), izvesno, nisu klasifikovale po etničkoj pripadnosti, ali teško da je u njihovom zbiru bilo 100% Srba poreklom iz današnje Srbije! Pogotovo s obzirom na neka istorijske činjenice, koje ne

² Ne treba zaboraviti i da je, znatno nakon pada „cezarizma“, svega 8.000 ljudi koji žive van matice, iskoristilo svoje pravo glasa na poslednjim (dosad) predsedničkim izborima u Srbiji, što posredno ukazuje na malo interesovanje dijaspare za maticu.

govore tome u prilog.³ No, čak i da je ova fantastična brojka tačna, opet u zbiorovima nedostaje oko pola miliona ljudi... Istina je da je statistika kao „bikini“ – otkriva ono što je nevažno, a sakriva ono što je suštinsko – ali statistička greška je u ovom slučaju daleko izvan margine tolerabilno „kalkulisane“ greške.

Talasi emigracija (dijahronijski kontekst)

Tokom kraja devetnaestog i velikog dela dvadesetog veka jugoslovenski prostor bio je poprište nekoliko velikih emigracionih talasa.

Prvi masovni emigracioni talas, nakon manjih i sporadičnih u XIX veku, zbio se oko sredine dvadesetih godina XX veka, u predvečerje i tokom rasta velike svetske ekonomske krize. Motivi emigracija su bili gotovo isključivo ekonomski („trbuhom za kruhom“) iz najsiriomašnjih slojeva stanovništva a destinacije su uglavnom bile zemlje Severne i Južne Amerike, te Australija.

Posleratna Jugoslavija (u svim oblicima svog političkog i državnog uređenja) suočila se sa još četiri talasa masovnog iseljavanja, od kojih su tri bila realna, a jedan je donekle virtuelan.

Prvi od njih (1945. godine), a drugi u nizu, činili su prisilni politički migranti, uglavnom pripadnici antikomunističkih političkih partija i poraženih vojnih formacija u građanskom ratu tokom II svetskog rata. Prva procena, recimo, srpske emigracije iz 1945. godine bila je oko 50 hiljada ljudi, ali je posle desetak godina narasla na 150 hiljada. To su bili zvanični podaci međunarodnih organizacija koje su se bavile izbeglicama posle Drugog svetskog rata iz istočne u zapadnu Evropu. Ovde ne treba zaboraviti i prisilan egzodus (progon) oko 300.000 podunavskih Švaba iz Vojvodine, odnosno iako znatno manji, nedovoljno preciziran broj prognanih Italijana iz Slovenije i Hrvatske. Manji deo ovog emigracionog talasa se vratio u zemlju nakon kolapsa socijalizma (i zajedničke države), zauzima-

³ Smatra se da je najrealnija procena prema kojoj van Srbije živi oko 2,5 miliona Srba i ljudi srpskog porekla, od toga gotovo milion u Severnoj Americi. Međutim, prema istoj proceni, u tom zbiru je najmanje Srba iz onoga što se danas podrazumeva pod građanima SCG – 35%. Ostatak raseljeničke populacije čine Srbi poreklom iz BiH i Hrvatske. Ovakav zaključak je izveden na osnovu istorijskih činjenica, računajući od vremena sutona Habsburške monarhije, kada su se Srbi iz Krajine, Hercegovine, Dalmacije, Boke, Like, Zagorja, Korduna iseljavali više nego Srbi iz Srbije. Prema tome, „kojem carstvu“ pripisati ova dva i po miliona?

jući čak istaknute položaje u novoformiranim državama na Balkanu (naročito u Hrvatskoj).

Pripadnike prve dve generacije emigranata uslovnom nazivam „starom dijasporom“. Njen broj se, delovanjem bioloških zakona, znatno proredio.

Drugi posleratni talas migracija u inostranstvo zbio se tokom kasnih šezdesetih i početkom sedamdesetih godina prošlog veka. On je imao obeležja čisto ekonomske emigracije, uglavnom u zemlje zapadne Evrope (Nemačka, Francuska, Švedska, Švajcarska, Holandija i Belgija), ali i u prekomorske zemlje (SAD, Kanada, Australija i Novi Zeland).

Oni su bili deo šire državne strategije smanjenja nezaposlenosti i pritiska na nedostupna radna mesta („privremeni rad u inostranstvu“), ali su predstavljali i značajan „izvozni artikal“. Pošto uglavnom nisu prekidali odnose sa maticom, njihove devizne doznake su znatno upotpunjavale državni budžet.⁴

Oni čine treću generaciju migranata, koju uslovno nazivam „novom dijasporom“. Životna strategija većine ovih emigranata uglavnom je podrazumevala povratak u „stari kraj“ nakon penzionisanja, dok je samo za manji deo strategija bila integracija i asimilacija u zemlje imigracije.

Prema podacima popisa stanovništva iz 1991. godine (poslednji „veliki“ popis) teritorijalna „raspoređenost“ ovih migranata je bila sledeća:

SR Nemačka – 24,9%
 Austrija – 22,5%
 Švajcarska – 14,1%
 Francuska – 7,7%
 Švedska – 3,5%
 SAD – 6,3%
 Kanada – 2,2%
 Australija – 1,9%

⁴ „O značaju transfera novčanih doznaka jugoslovenskih radnika iz, recimo, iz SR Nemačke govori i sledeća činjenica: u razdoblju 1961-1984. godine jugoslovenski radnici su doznacili ukupno 27.230.000.000 DEM, ili prosečno godišnje, te doznake su iznosile 1.134.500.000 DEM. Od tada pa do raspada bivše SFRJ doznake jugoslovenskih radnika na privremenom radu stalno su iznad 1,2 milijarde DEM.“

Ugrubo izračunato, udeo migracija prema evropskim destinacijama u odnosu na „prekomorske“ je bio oko 7:1 (72,7:10,4%). Pri tome oko 17% destinacija nije u podacima popisa identifikovano po zemljama imigracije (što je velika „siva zona“).

Kada se posmatraju samo unutarevropske migracije, preko 3/5 destinacija (61,5%) činile su zemlje tzv. Mitteleurope (SR Nemačka, Austrija, Švajcarska, dakle relativno „bliže“ okruženje), naspram 11,2% migracija u zemlje zapadne i severne Evrope (Francuska i Švedska, dok ostale nisu identifikovane).

U prekomorskim destinacijama, na SAD otpada 60%, a na Kanadu i Australiju po oko 20% migranata..

Relativni podaci (procenti) malo šta otkrivaju o apsolutnim brojevima, tj. o realnom broju građana koji žive izvan granica zemlje.

Prema podacima OECD iz 1990. godine broj ovih emigranata samo u zapadnoj Evropi kretao se oko 600.000 ljudi, sa članovima njihovih porodica to čini preko 1.000.000.

Ako se gornji relativni udeli preračunaju na ekstrapolirani broj građana po zemljama destinacije u Evropi, dobijaju se sledeće brojke:

Nemačka – 249.000 (149.000 zaposlenih prema 95.600 izdržavanih)

Austrija – 225.000 (135.000 zaposlenih prema 90.000 izdržavanih)

Švajcarska – 141.000 (84.700 zaposlenih prema 65.400 izdržavanih)

Francuska – 77.000 (46.200 zaposlenih prema 30.800 izdržavanih)

Švedska – 35.000 (21.000 zaposlenih prema 14.000 izdržavanih)

Dakle, do 1.000.000 građana, samo u Evropi, nedostaje još 273.000!

Jedan prethodni podatak (Savezni biro za poslove zapošljavanja, 1985. godine) navodi da je te godine samo u SR Nemačkoj bilo 300.000 jugoslovenskih radnika i još 312.800 članova njihovih porodica, ukupno 612.800 građana na „privremenom radu i boravku“ (odnos 49:51%).

Ova generacija „privremenih“ emigranata je „stvorila“ četvrtu – njihovu decu, koja su, ili emigrirala zajedno s roditeljima, ili su rođena u zemljama imigracije. Njihov broj se procenjuje na

oko 250.000. Ovo nazivam „virtuelnom generacijom“ emigranata, čija struktura ali i životni planovi su uglavnom enigma. Da li je to ostanak u zemljama imigracije, ili eventualni povratak u maticu? Ova pitanja su dugo bila na marginama interesa, kako naših vlasti, tako i zemalja imigracije. Sa nedavnim proširenjem EU ova pitanja se izuzetno aktuelizuju.

Peta generacija emigranata predstavlja najveću zagonetku. Ova generacija je „stvorena“ tokom dekadde tragičnog razaranja bivše Jugoslavije i unutrašnjih ratova tokom devedesetih. Ovaj talas nastao je uglavnom prisilno, u kombinaciji političkih, sigurnosnih i ekonomskih motiva za odlazak. Za razliku od treće i četvrte generacije, za ovu ne postoje iole pouzdani podaci, čak ni o broju emigranata. Nesistematska evidencija (ako ikakva i postoji) kreće se i ovde u grubim procenama, u rasponu od 200.000 do 500.000 ljudi, pritom sa krajnje nedefinisanim statusom.⁵ Da li su to izbeglice, azilanti, ilegalni⁶ ili legalni emigranti?

⁵ Javna je tajna da je gro ovog talasa bilo sačinjeno od tzv. *conscious objectors*, dakle mladih ljudi (muškaraca) koji nisu zeleli da sudeluju u balkanskoj klanici devedesetih godina XX veka u bivšoj Jugoslaviji i koji su napustili zemlju. Rečju, „dezertera“. Ni petnaest godina nakon tog „čina“ država, koja je bila namerala da ih pretvori u topovsko meso na toj klanici, ne može da se dogovori sa samom sobom oko redefinicije njihovog „krivičnog dela“. Malo poznato Ministarstvo za dijasporu stidljivo koketira sa donošenjem Zakona o *amnestiji* zbog dezertiranja, umesto da predloži donošenje Zakona o *aboliciji*, kojim se ukida samo „krivično delo“. Blasfemija ove igre ide još dalje. Narečeno Ministarstvo u svom snishodljivom Predlogu Zakona o *amnestiji odbacuje mogućnost* oslobađanja od vojne obaveze onima koji joj se (zbog protesta savesti), nisu odazvali kada je *trebalo* da se u formi „vojnih vežbi“ pojave po vukovarskim i inim „vojištima“ i izgube glavu, ali im se, u predlogu izmena Zakona o vojsci, kao *utešna nagrada* nudi mogućnost *otkupa* neodsluženog vojnog roka. Pa, ko ponudi pare, dobiće *indulgenciju*! A ko ne, čekaju ga bukagije, lišice i informativni razgovori pred OL (ovlašćenim licima) nepostojeće vojske nepostojeće države.

⁶ U ovu „neprozirnost“ brojki nisu bitno svetlo unele ni nedavno (mart 2006.) objavljene procene Ministarstva za ljudska i manjinska prava, po kojima na Zapadu nelegalno boravi između 150 i 250 hiljada državljana SCG. Podaci su izneti povodom otvaranja Kancelarije navedenog Ministarstva za readmisiju ilegalnih emigranata. (Readmisija je, inače, lep eufemizam za prisilnu deportaciju iz zemlje imigracije u zemlju porekla emigracije.) Kancelarija će pružati pravnu pomoć onima koji se vraćaju u zemlju, stvaraće bazu podataka o povratnicima, a predstavnik Crvenog krsta obezbeđivaće interventnu humanitarnu pomoć onima kojima je to potrebno. Baza podataka biće značajna kako bi se pokrenuli posebni projekti u opštinama gde je najviše državljana SCG prisilno vraćenih sa zapada.

Ono što je delimično poznato je da se ova generacija sastoji od uglavnom mlađih ljudi (koji su sada već uveliko sredovečni). To, odvojeno od svega drugog, predstavlja i značajan demografski gubitak.

Drugo što se pojavljuje kao neka izvesnost je da je to u obrazovnom smislu najobrazovanija generacija od svih prethodnih, samim time u naponu kreativne snage na mnogim poljima. Direktni gubici u ljudskom kapitalu od oko 1.300 visokoobrazovanih stručnjaka samo u Srbiji (podaci su od pre deset godina!) koštali su zemlju neposredno oko tri milijarde dolara, koliko je uloženo u njihovo obrazovanje.⁷ Indirektni gubici, zasnovani na činjenici da su njihova znanja i veštine besplatno „uloženi“ u razvoj drugih zemalja, teško da se mogu proceniti brojčanim pokazateljima. Oni se ne odnose samo na izgubljeni potencijalni „profit“, koji nije baznačajan, već i na problem reprodukcije, recimo, naučnog i istraživačkog kadra: ko će „stvarati“ nove naučnike i istraživače? Ovakvi gubici su civilizacijski i ireverzibilni. Gubitak od samo 50 vrhunskih stručnjaka bio bi bolan čak i za mnogo veću, razvijeniju i bogatiju zemlju. Odlazak nadarenih stručnjaka (grubo nazvan *brain drain*) neizbežno vodi tehnološkoj zaostalosti, opadanju privrednog rasta i destabilizaciji razvoja, rečju, zavisnoj privredi i stagnatnom društvu i kulturi. A to je aktuelna slika Srbije, u beznadežnoj (?) trci Ahila i kornjače za poodmaklom Evropom, pa i bližim okruženjem.

Osnivanje Kancelarije zasniva se na procenama da će se povratak ovih emigranata intenzivirati. U prethodnom periodu prisilno se vraćalo oko 3.500 ljudi godišnje i taj broj je bio prihvatljiv za SCG, odnosno država je mogla da ih ekonomski i socijalno „apsorbuje“. Ovo su, naravno, zvanični, registrovani povratci, jer se svaka prisilna deportacija najavljuje, a MUP proverava državljanstvo i šalje pratnju. Deportovani su po dolasku „slobodni“.

⁷ U periodu 1979-1994. godine iz naučnih i istraživačkih institucija u inostranstvo je otišlo 1.256 istraživača, od toga tri četvrtine u periodu najintenzivnijih migracija – 1990-1994. To čini oko 10% svih zaposlenih u načnim istraživačkim i razvojnim institucijama. Među ovim emigrantima, više od polovine je bilo mlađe od 40 godina, narednih 22% mlađe od 45 godina. Njihova akademska i obrazovna struktura je bila: 329 doktora nauka, 261 magistar i 666 diplomiranih studenata, uglavnom u oblastima elektronike, fizike, matematike, hemije i medicine.

Najmanje 50 njih mogu se smatrati vrhunskim stručnjacima, prema međunarodnim standardima: imaju objavljene radove i citirani su u vodećim međunarodnim časopisima, imaju registrovano intelektualno vlasništvo (patenti i modeli) i predaju na vodećim svetskim univerzitetima.

Predmet, ciljevi i ciljne grupe teme projekta

Predmet je zapravo definisan ciljevima projekta, odnosno ciljnom grupom koja se želi obuhvatiti, te uključiti u projekat. Ciljna grupa u najširem smislu su pripadnici „četvrte“ i „pete“ generacije emigranata iz Srbije. Pošto je ovako određena ciljna grupa dosta široka i neodređena, ona će u prvom delu (prve dve godine) realizacije svesno biti sužena na tzv. „intelektualni kapital u rasejanju“, o kojem postoje kakvi-takvi podaci, ili bar naznake podataka. Minimalni cilj ove (eksplorativne) faze je sticanje uvida u obim, strukturu, obrazovni i profesionalni profil, motive, uslove i način odlaska, uslove i način života u novom okruženju (zaposlenje, stanovanje...), profesionalna stabilnost, socijalni status vertikalna socijalna pokretljivost (uzlazna ili silazna), porodične prilike i socijalne mreže, stilove života, stavove i životne planove ove najmlađe i najobrazovanije grupe emigranata.

Drugi, srednjoročni cilj projekta podrazumeva sledeći set pitanja za razmišljanje i razrešavanje, u okviru ove grupe:

- Stvaranje baze podataka o nosiocima „privremeno odsutnog intelektualnog kapitala“, strukturi istraživačkih i naučnih zvanja, informacijama i podacima o naučno-istraživačkim projektima u koje su bili uključeni u zemlji, odnosno u inostranstvu

- Povezivanje i umrežavanje naučnika srpskog porekla iz Srbije i inostranstva primenom najmodernijih IT tehnologija

- Smanjivanje posledica „odliva mozgova“ i interaktivan virtualni povratak naučnih radnika koji su otišli iz Srbije i Crne Gore u poslednjih 20-tak godina

- Povećanje naučnog potencijala i kapaciteta Srbije i Crne Gore i formiranje multidisciplinarnih naučnih timova

- Povezivanje i umrežavanje naučnika srpskog porekla iz zemlje i inostranstva sa naučnicima iz drugih zemalja na multinacionalnim i multidisciplinarnim projektima u regionu Balkana, i šire.

Tek nakon toga, uz, pretpostavljam, punu aktivnu uključenost pripadnika/aktera ove prve grupe, projekat bi se „vratio“ nešto starijoj, „četvrtoj“ generaciji migranata, čiji problemi i dileme su sasvim drugačije prirode.

Da li će četvrta generacija „naših“ emigranata moći izdržati priliv novopridošlih iz istočne i centralne Evrope, i još više, iz šireg

globalnog okruženja prevashodno Azije i Afrike), po pretpostavci obrazovanijih, ali i manje zahtevnih konkurenata? Da li će početne prednosti (uklopljenost u sredinu, poznavanje jezika, obrazovanje pa i ostvarena socijalna i kulturna adaptacija i integracija) početi da se tope i da li će moći izdržati ovakve pritiske? Mnoge države EU, u kojima je najviše pripadnika ove „naše“ generacije, već diskretno nagoveštavaju ili implementiraju (zasad bilateralne) međudržavne programe njihove „repatrijacije“, nuđenjem stimulativnih „exit-kredita“ za odlazak. Naša država je već suočena sa ovakvim diskretnim pritiscima i ponuđenim aranžmanima. Zasada se oni odnose na „ilegalne imigrante“⁸, no verovatno je pitanje „kratkog trajanja“ kada će se problem imigranata na sve užem i zahtevnijem zapadnom tržištu radne snage zaoštriti (primer Francuske tokom 2005-2006. godine je dovoljno ilustrativan).

Drugi, dugoročniji cilj je akcioni, tj. utvrđivanje i razmatranje njihove (ne)spremnosti za „povratak“ u zemlju-maticu. Ovo ne podrazumeva, na prvom mestu, fizički povratak (repatrijaciju i reintegraciju u srpsko društvo), koliko donekle virtuelni povratak, tj. njihovo uključivanje izvana u privredne, društvene i kulturne tokove u Srbiji, kroz složen set aktivnosti kao što su investiranje stečenog kapitala, praktična primena novostečenih znanja i iskustava (visitnog profesure, uključivanja u domaće i međunarodne projekte, konsaltinga i marketinga... i sl.).

Ostvarenje ovog dugoročnog cilja moglo bi:

1. Doprineti jačanju potencijala za brži naučnotehnološki razvoj Srbije i Crne Gore

2. Dati neophodan *input* društvu i državi u pripremi i realizaciji društvenopolitičkih, naučnotehnoloških i ekonomskih reformi, programa, projekata, formulisanju održivih strategija društvenog razvoja i aktivnosti na tom polju.

Kontrolnu grupu u eksplorativnoj i akcionoj fazi činili bi „realni povratnici“, ali i *half-breed* „emigranti – povratnici“ (tzv. sezonski „emigranti“ i „povratnici“, ptice-selice).

⁸ SCG je dosad potpisala sporazume o readmisiji sa 12 zemalja, a sa još 12 je usaglašeno i spremno za potpisivanje. Sporazumi o readmisiji su uslov za belu šengensku listu i, uz ozbiljnu kontrolu granice i migracija, jedan od uslova za proces evropskih integracija.

Ona će se ogledati pre svega u metodološkoj ravni, koja uključuje eksplorativnu i primenjenu komponentu teme. Klasični istraživački *work in the field* („komuniciramo sada i nikad više“) biće nadopunjen i obogaćen pristupom *work within the field* (proširenje komunikacije na intervenisanje u predmet istraživanja). Dakle, neće postojati samo aktivni istraživači i pasivni akteri (objekti) istraživanja. Naprotiv, nakon realizacije eksplorativne faze (nužno prikupljanje činjenica), prvi pristup će se sve više „povlačiti“ u korist drugog, u smislu podsticanja kreativne interakcije aktera (predmeta teme). Svrha ovog pristupa je, ako ništa drugo, postepeno stvaranje virtualne intelektualne zajednice, uspostavljanjem stalne internet-konferencije i razmene iskustava (chat i think tank) između aktera.

To će doprineti da istraživačka tema ne bude zatvorena unutar svog osnovnog okvira, već će se on menjati u skladu sa ostvarenim postignućima u prethodnom koraku. Istraživači iz inicijalne faze postepeno će se transformisati u medijatore komunikacije, kako prema spoljašnjem, tako i prema unutrašnjem okruženju (potencijalnim implementatorima).

Metodologija realizacije

Metodologija neće biti striktno fiksirana i nepromenljiva. Naravno, prvi korak će biti prikupljanje elementarnih podataka za formiranje baze aktera. On, nužno, podrazumeva uspostavljanje kontakta sa „akterima“. U nedostatku relevantnih „objektivnih“ (statističkih) podataka, to će, izvesno, biti mukotrpan *snowball* procedura, odnosno (posredstvom e-mail komunikacije) formiranje „kritične mase“ dostupnih aktera („od uha do uha“, od adrese do adrese), katkad „emancipovana“ od strogih formalnih metodoloških standarda. (Bilo kakva uopštavanja na osnovu nje neće biti potpuno isključivo legitimna, niti će na to pretendovati.). Ovakva „kritična masa“ je, svakako, nužni pilot-uzorak, ne samo radi stvaranja, provere i usavršavanja inicijalnog instrumenta,⁹ već i radi preliminarne „registracije“ budućih aktivnih „aktera“, kao tim-lidera *snowball* procedura. Dobrovoljna i aktivna saradnja aktera se podrazumeva.

⁹ Inicijalni instrument je već skiciran, no on će tek biti predmet rasprave tima istraživača.

Moja je procena da pilot-uzorak mora činiti bar 50 inicijalnih aktera, do kojih će istraživači dospeti primenom različitih postupaka (lična iskustva i kontakti, analiza medija, Internet sajтови...). Očekujem odaziv bar 80% kontaktiranih adresanata.

Drugi korak je uspostavljanje stalne online Internet-konferencije aktera (posredstvom odgovarajućeg otvorenog website), na osnovu dobrovoljno prihvaćene komunikacije i razmene adresa aktera. Internet-konferencija bi bila ažurirana na dnevnoj bazi, uz mesečne *summaries*, odnosno godišnju evaluaciju sprovođenja aktivnosti na temi.

Tim istraživača

Jezgro tima istraživača će, većinom, sačinjavati stalni ili povremeni saradnici IFDT, uglavnom sociolozi, kao i ad hoc angažovani eksperti drugih disciplina (demografija, pravo, međunarodni odnosi...).

Rukovodilac tima je dr Stjepan Gredelj

Očekivani rezultati:

- Tri monografije
- Najmanje 5 članaka u zbornicima radova na projektu
- Do deset članaka u domaćim i međunarodnim časopisima

Stjepan Gredelj

THE VIRTUAL RETURN OF “FOURTH”
AND “FIFTH” GENERATION MIGRANTS

Summary

The main aims of the project are twofold: the first one is to get insight into scope, structure, everyday life, opinions and plans of our people who live abroad as the fourth and fifth generations of emigrants, specially those who left the country during 90s. The second is checking and recording their preparedness for “return” to mother-country through complex set of activities and arrangements: return (repatriation), capital investments, know-how and skills investments, preservation and strengthening cultural identity of our people abroad and development their links with the ethnic/cultural background and inheritance.

Key words: Emigrants, Brain-drain, Return, Repatriation, Capital investment, Know-how improvement.